

BEATA GONTAR
Uniwersytet Łódzki

Etapy rozwoju strategii zrównoważonej turystyki

Wprowadzenie

Rozwój zrównoważony (ang. sustainable development) jest jednym z podstawowych wyzwań dla współczesnego świata. W prawie polskim został określony w Ustawie o Prawie Ochrony Środowiska, jako taki: „rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń” (DzU nr 62 poz. 627, 2001).

W latach 70. XX wieku nastąpiło zauważalne i nadmierne wykorzystywanie środowiska naturalnego ziemi. Postępująca jego degradacja powodowała wzrost zainteresowanie tą tematyką. 26 maja 1969 roku Sekretarz ONZ U Thant ogłosił swój raport *The problems of human environment* (w Polsce znany jako *Człowiek i jego środowisko* lub *Raport U Thanta*)¹. Było to przełomowe wydanie dotyczące ochrony dóbr przyrodniczych, które znacząco wpływają na jakość życia każdego człowieka. W raporcie tym, po raz pierwszy w historii zaprezentowano obszerne dane wskazujące na zniszczenie środowiska naturalne-

¹ <http://www.eduteka.pl/doc/raport-u-thanta-czlowiek-i-jego-srodowisko> (16.06.2016).

go i jego niekorzystne konsekwencje. Dokument ten wzywał wszystkie kraje do rozsądnego korzystania z zasobów Ziemi i do nakładów na rzecz ochrony przyrody. Od tego momentu, obok programów dotyczących ochrony przyrody pojawiły się apele wzywające do ochrony środowiska, które z czasem przekształciły się w określone programy wspierane przez stosowne przepisy prawa. *Raport U Thanta* zapoczątkował dyskusję nad problemami ekologicznymi świata (Góra 2013, s. 159–170). W 1972 roku odbyła się Konferencja Sztokholmska, której efektem było przyjęcie Programu Środowiskowego Narodów Zjednoczonych (UNEP). W kolejnych latach opublikowano pierwsze raporty Klubu Rzymskiego np. *Granice wzrostu* (1972), dotyczący problemów demograficznych.

Początki zrównoważonego rozwoju sięgają lat 80. XX wieku. Światowa Komisja do spraw Środowiska i Rozwoju w 1983 r. wypracowała koncepcję polityczną zrównoważonego rozwoju, a w 1987 r. opublikowała raport *Nasza wspólna przyszłość*, gdzie zdefiniowano jak należy to pojęcie rozumieć: „Na obecnym poziomie cywilizacyjnym możliwy jest rozwój zrównoważony, to jest taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie”². Rozwój zrównoważony zakładał rozwój, który miał funkcjonować w oparciu o racjonalne i efektywne korzystanie z zasobów naturalnych, technologii przy minimalizowaniu niekorzystnego oddziaływania człowieka na ekosystem, a jednocześnie zaspokajając potrzeby społeczne, gospodarcze i ekologiczne obecnych i przyszłych pokoleń. Działalność Komisji przyczyniła się do zwołania Szczytu Ziemi w 1992 r. w Rio de Janeiro, na którym stwierdzono, iż niezbędne jest zrównoważenie zaspokajania potrzeb człowieka z możliwościami wykorzystania zasobów naturalnych. Na podstawie powyższych dokumentów powstała koncepcja zrównoważonego rozwoju, którą na II Konferencji w Rio de Janeiro "Środowisko i Rozwój" zorganizowanej z inicjatywy ONZ w 1992 r., przyjęto jako nadrzędny kierunek działań. Karta Ziemi, została przyjęta przez 178 państw i stała się podstawą dla polityki globalnej, a zakreślone według jej postanowień programy działania (np. Agenda 21 – przedstawia sposób opracowania i wdrażania programów zrównoważonego rozwoju w życie lokalne) wyznaczyły wytyczne dla opracowania regionalnych, narodowych i lokalnych strategii zrównoważonego rozwoju.

² <http://ozkultura.pl/node/1178>.

Celem niniejszego artykułu jest dokonanie przeglądu dokumentów o znaczeniu międzynarodowym i krajowym, wpływających na rozwój zrównoważony, a w szczególności turystyki zrównoważonej, oraz wskazanie celów i zadań, jakie przed nią stoją i jakie należy podejmować, by je osiągnąć. Zastosowana metodyka badań to przegląd literaturowy dostępnych dokumentów.

1. Gospodarka turystyczna

Gospodarka turystyczna w znacznym stopniu przyczynić się może do poprawy spójności gospodarczej, terytorialnej i społecznej każdego kraju. Rozwój zrównoważony turystyki jest jednym z kierunkowych priorytetów rozwojowych Unii Europejskiej. Rodzi to wyzwanie zwiększenia potencjału gospodarczego i społecznego, sprzyjającego wzrostowi sektora turystyki, wpływającego na konkurencyjność gospodarczą regionów europejskich. Turystyka wymaga wykwalifikowanej kadry, innowacyjnych usług i nowoczesnych narzędzi zarządzania (w tym ICT), a także badań oraz analiz wspierających zrównoważony rozwój gospodarczy oparty na turystyce. Wszystko to daje nowe możliwości traktowania rozwoju turystyki jako elementu polityki regionalnej, która wpływa na konkurencyjność danego regionu/terytorium. W opublikowanym w 2013 r. dokumencie *A New Industrial Revolution*, podkreśla się rolę nowego podejścia do polityki przemysłowej w Europie, Komisja Europejska wskazała turystykę jako jeden z głównych sektorów gospodarki europejskiej, dających zatrudnienie ponad 1,8 mln osób.

2. Turystyka zrównoważona

Turystyka zrównoważona jest dziedziną gospodarki ściśle związaną ze środowiskiem zarówno przyrodniczym, jak i kulturowym. Rozwój i sposób funkcjonowania tego sektora gospodarki powinien być zdefiniowany. W 1992 r. World Travel and Tourism Council (WTTC) i World Travel Organisation (WTO) opracowały wspólny dokument – Agenda 21 dla Podróży i Gospodarki Turystycznej, którego celem było wskazanie zasad zrównoważonego rozwoju w gospodarce turystycznej. Dokument zawiera ogólne wytyczne rozwoju turystyki, zakładające między innymi, że: działalność turystyczna powinna sprzyjać

funkcjonowaniu człowieka w harmonii z przyrodą, zbliżyć różnorodne narodowości, rozwój turystyki przy zachowaniu rdzennej kultury lokalnej, odbywać się z udziałem miejscowej ludności; należy dbać o ograniczanie odpadów oraz oszczędność energii i wody, a także eliminować niebezpieczne substancje dla środowiska, rozwój działalności turystycznej musi odbywać się w sposób zintegrowany z planowaniem na różnych szczeblach gospodarki (Zaręba 2000). Idea zrównoważonego rozwoju w turystyce została zdefiniowana podczas Światowej Konferencji na temat zrównoważonej turystyki w 1995 r. w Lanzarote. Światowa Organizacja Turystyki, Program Środowiskowy przy ONZ, UNESCO i Komisja Wspólnoty Europejskiej wypracowały Lanzarocką Kartę Zrównoważonej Turystyki. Przyjęto wtedy, iż wszystkie działania turystyczne powinny mieścić się w ramach zrównoważonego rozwoju i sprzyjać wspólnemu rozwojowi trzech elementów: społecznemu, środowiskowemu i gospodarczemu³.

Koncepcja turystyki zrównoważonej ma swoje korzenie w idei turystyki odpowiedzialnej (ang. responsible tourism), sformułowanej przez W. Hetzera w 1965 r.. Wyróżniono w niej cztery elementy, które pozostawały w zgodzie z postulatami rozwoju zrównoważonego. Zaliczono do nich: minimalizację ingerencji człowieka w środowisko przyrodnicze, poszanowanie odmienności kulturowej, maksymalizację udziału społeczności lokalnych w usługach turystycznych oraz wzrost satysfakcji i zadowolenia z turystyki (mieszkańców i turystów) (Blamey 2001, s. 5). Pokrewnym pojęciem jest również turystyka alternatywna (ang. alternative tourism). W literaturze przedmiotu z turystyką zrównoważoną utożsamiane są określenia: „turystyka zielona”, „turystyka łagodna”, „turystyka odpowiedzialna”, „turystyka przyjazna środowisku”, „agroturystyka”, „turystyka wiejska”, „turystyka alternatywna”, „ekoturystyka” (Hadzik, Hadzik 2008, s. 287–296; Niezgoda 2006).

Połączenie turystyki z koncepcją rozwoju zrównoważonego dało początek rozpowszechnianiu pojęcia „turystyka zrównoważona” (ang. sustainable tourism). Mimo iż określenie to jest już powszechnie używane w literaturze przedmiotu, to nadal nie ma jednej obowiązującej definicji.

Światowa Organizacja Turystyki (ang. World Tourism Organization) zdefiniowała turystykę zrównoważoną w 1993 r., jako taką, która zaspokaja potrzeby turystów oraz regionów tym samym chroniąc i wspierając szanse dla

³ http://zneiz.pb.edu.pl/data/magazine/article/157/pl/2.2_panfiluk.pdf.

przyszłych pokoleń⁴. Komisja Europejska określiła natomiast turystykę zrównoważoną jako turystykę, która jest rentowna pod względem gospodarczym i społecznym, nie wpływając negatywnie na środowisko i lokalną kulturę, co oznacza współzależność, sukces gospodarczy i finansowy, troskę i ochronę środowiska, odpowiedzialne postępowanie względem społeczeństwa i wartości kulturowych. Przykładem kolejnym jest definicja opracowana przez Swarbrooke'a (1999). Według niego turystykę zrównoważoną należy rozumieć jako turystykę, która dobrze funkcjonuje pod względem gospodarczym, nie niszczy zasobów oraz uwzględnia lokalnych mieszkańców, od których jest w zależna i od których zależy jej rozwój w przyszłości (Kowalczyk 2011, s. 35–50).

3. Dokumenty międzynarodowe

Do dokumentów strategicznych kształtujących politykę turystyczną, a także zmiany i kierunki rozwoju na poziomie europejskim zaliczamy:

3.1. Strategia „Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”

To główny dokument strategiczny Unii Europejskiej opracowany na okres 2014–2020. Za naczelny kierunek rozwoju dla Europy przyjmuje on inteligentny i zrównoważony rozwój, który ma sprzyjać włączeniu społecznemu. Dokument ten przedstawia wizję Europy w 2020 r., wskazując trzy wzajemnie ze sobą powiązane priorytety:

- „rozwój inteligentny: rozwój gospodarki opartej na wiedzy i innowacji;
- rozwój zrównoważony: wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej;
- rozwój sprzyjający włączeniu społecznemu: wspieranie gospodarki o wysokim poziomie zatrudnienia, zapewniającej spójność społeczną i terytorialną” (Strategia Europa 2020). Rozwój ten realizowany będzie poprzez inicjatywy w obszarze innowacji (projekt przewodni – Unia Innowacji), edukacji (pro-

⁴ *Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers*, UNEP and UNWTO, 2005, p. 11–12.

jekt przewodni – Młodzież w Drodze), a także społeczeństwa cyfrowego (projekt przewodni – Europejska Agenda Cyfrowa).

Rozwój zrównoważony polega na wspieraniu gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej. W ramach tego priorytetu wspierane będą dwa obszary: klimat, energia i mobilność (projekt przewodni – Europa efektywnie korzystająca z zasobów) oraz konkurencyjność (projekt przewodni – Polityka przemysłowa w erze globalizacji). Priorytetem jest wspieranie gospodarki charakteryzującej się wysokim poziomem zatrudnienia i zapewniającej spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną, większe wykorzystanie odnawialnych źródeł energii, modernizacji transportu i propagowanie efektywności energetycznej, zwiększenie konkurencyjności turystyki europejskiej oraz utrzymanie roli światowego lidera (Strategia Europa 2020).

Zrównoważony rozwój oznacza dla Europy budowanie bardziej konkurencyjnej gospodarki, która będzie wykorzystywać zasoby w sposób odpowiedzialny oraz oszczędny, dbając jednocześnie o środowisko naturalne, ograniczenie emisji gazów cieplarnianych i zapobieganie utracie bioróżnorodności. Rozumiany jest tu jako wspieranie gospodarki efektywniej korzystającej z zasobów, bardziej przyjaznej środowisku i bardziej konkurencyjnej.

3.2. Strategia Unii Europejskiej dla Regionu Morza Bałtyckiego (SUE RMB)⁵

Turystyka jest jednym z obszarów priorytetowych strategii, gdzie zwraca się uwagę na tworzenie i promowanie zrównoważonych i innowacyjnych produktów i usług z zakresu turystyki na szczeblu transgranicznym i transnarodowym. Przyczynia się do podkreślenia atutów regionu jako atrakcyjnego kierunku turystycznego. Dzięki podkreśleniu wspólnego dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz historii współpraca w zakresie turystyki ma przyczynić się do osiągnięcia korzyści gospodarczych dla krajów leżących nad Bałtykiem.

Na ostateczny kształt strategii krajowych mają również wpływ następujące uwarunkowania międzynarodowe, a w szczególności:

⁵ https://www.msz.gov.pl/pl/c/MOBILE/polityka_zagraniczna/baltyk/strategia/czym_jest_strategia/.

- wytyczne zawarte we wspomnianej już deklaracji z Rio de Janeiro oraz Agendzie 21, przyjętej przez Polskę w czerwcu 1992 roku;
- założenia z V Programu w zakresie ochrony środowiska i rozwoju zrównoważonego Unii Europejskiej;
- zalecenia Programu transformacji w kierunku zrównoważonego rozwoju Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), oraz zaakceptowane przez Polskę decyzje Komisji Trwałego Rozwoju Organizacji Narodów Zjednoczonych (UN CSD).

4. Dokumenty krajowe

Podstawowym dokumentem wyznaczającym kierunki zmian w zakresie gospodarki, w tym gospodarki turystycznej, jest: Strategia zrównoważonego rozwoju Polski do 2025.

Konieczność opracowania tej strategii wynika z rezolucji sejmiku, która nałożyła na rząd obowiązek przedłożenia do 1999 r. odpowiedniego dokumentu, który wskazywałby kierunki zmian w kraju do 2025 r. Zrównoważony rozwój rozumiany jest tu jako taki model rozwoju, w którym zaspokajanie potrzeb społecznych bieżących oraz przyszłych pokoleń będzie traktowane jednakowo oraz łączyć będzie „troskę o zachowanie dziedzictwa narodowego (przyrodniczego i kulturowego) wraz z postępem cywilizacyjnym i ekonomicznym, będącym udziałem wszystkich obywateli”⁶. Strategia dla Polski, podobnie jak inne strategie czy programy sektorowe, musi brać pod uwagę stan polskiej gospodarki, uregulowania prawne oraz oczekiwania społeczne, a także odpowiednio chronić nasze interesy narodowe, mające znaczenie dla przyszłości polskiego społeczeństwa i gospodarki narodowej. Sama turystyka, nie jest w dokumencie rozważana.

4.1. Program rozwoju turystyki do 2020

Celem głównym programu jest: „wzmocnienie rozwoju konkurencyjnej i innowacyjnej turystyki naszego kraju poprzez wspieranie przedsiębiorstw, organizacji i instytucji oraz inicjatyw sektora turystyki, z poszanowaniem zasad

⁶ www.access.zgwrp.org.pl/materialy/dokumenty/StrategiaZrownowazonegoRozwojuPolski/index1.html.

zrównoważonego rozwoju” (Program Rozwoju Turystyki, 2015). Cele operacyjne programu rozwoju turystyki określone zostały w wyniku oceny silnych i słabych stron w przeprowadzonej diagnozie. Dotyczą one m.in.: niewystarczającej innowacyjności sektora turystyki, niewystarczającego powiązania turystyki z polityką rozwoju nowoczesnej gospodarki, konieczności wykorzystania efektywności wiedzy i kompetencji do zarządzania sektorem turystyki, konieczności budowy specjalizacji regionalnych opartych na turystyce.

Zadaniem przedsięwzięcia, które będą realizowane w ramach programu, jest tworzenie wizji turystyki, jako:

- gospodarki nowoczesnej i otwartej, opartej na specjalizacjach turystycznych w regionach (w tym tworzenie produktów turystycznych),
- kluczowego sektora w rozwoju regionów i całego kraju,
- sektora wzmacniającego konkurencyjność Polski w UE.

Działania skoncentrowane powinny być wokół kilku obszarów priorytetowych, zdefiniowanych jako:

- turystyka konkurencyjna i innowacyjna,
- nowoczesnego systemu zarządzania turystyką,
- kompetentnych kadr dla turystyki,
- turystyka jako czynnik wpływającego na rozwój regionalny i lokalny, który ma zwiększać spójność społeczną i gospodarczą regionów.

Głównym celem programu jest wzmocnienie rozwoju turystyki jako konkurencyjnej i innowacyjnej. Cel ma zostać osiągnięty przez wspieranie inicjatyw turystycznych oraz podmiotów związanych z tym sektorem. Ważnym elementem wyznaczonych celów operacyjnych jest ich zbieżność z celami programów i strategii regionalnych.

5. Programy regionalne

Główną przyczyną zainteresowania rozwojem turystyki w regionie jest dostarczenie przez społeczności lokalne możliwości uzyskiwania przychodów z prowadzenia działalności turystycznej. Ich osiągnięcie i zwiększanie uzależnione jest od wzrostu liczby turystów i okresu ich pobytu w danym regionie. Osiągnięcie tych celów możliwe jest dzięki strategii rozwoju regionu uwzględniającej:

- atrakcyjne produkty turystyczne i dostosowaniu ich do potrzeb rynku,

- rozwój i modernizację infrastruktury turystycznej i o zróżnicowanym standardzie,
- stworzeniu odpowiedniego systemu promocji regionu,
- posiadaniu sieci informacji turystycznej i rezerwacji,
- wskazaniu priorytetowych przedsięwzięć i inwestycji wraz z czasem ich realizacji w gospodarce turystycznej obszaru,
- umożliwieniu podnoszenia kwalifikacji pracownikom zatrudnionym w gospodarce turystycznej regionu.

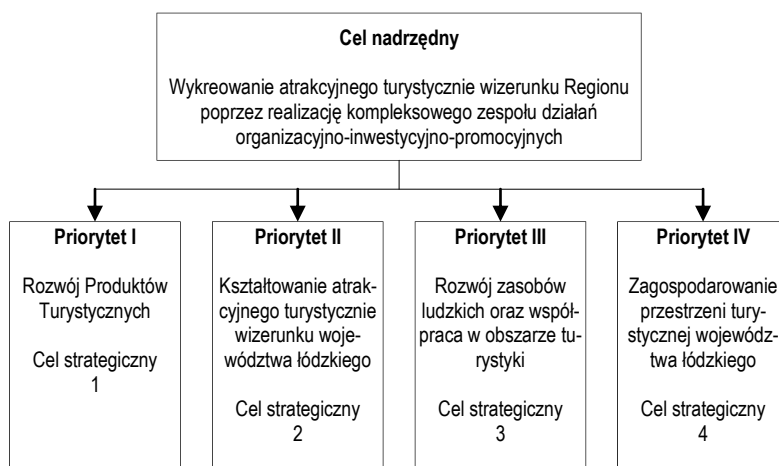
Do programów regionalnych ważnych z punktu widzenia rozwoju turystyki w województwie zaliczyć można m.in.: Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2007–2013. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami, Plan zagospodarowania przestrzennego. Na szczególną uwagę zasługuje:

5.1. Program Rozwoju Turystyki w Województwie Łódzkim

Opracowany na lata 2007–2020. Dokument składa się z dwóch części. W pierwszej zawarta jest analiza stanu bieżącego (audyt) tzw. diagnoza stanu, obejmująca: charakterystykę obszaru, walory przyrodnicze i kulturowe, stan zagospodarowania, analizę bieżącej oferty turystycznej, aktualne trendy w turystyce czy w końcu analizę SWOT. Analiza pozwala na zidentyfikowane i określenie najważniejszych, zarówno mocnych jak i słabych, stron regionu. Pozwoliło to na wyciągnięcie wniosków i określenie rekomendacji dla rozwoju turystyki w województwie. Podejście takie tworzy podstawę do decyzji dotyczących określenia strategii rozwoju regionu pod względem turystycznym, zidentyfikowanie produktów turystycznych oraz czynników, które mogą mieć wpływ na kształt oferty turystycznej w regionie. Rzetelna analiza i uzyskane wyniki pozwalają na uniknięcie w strategii i planach rozwojowych zagrożeń i słabych stron, a wykorzystanie atutów – do stworzenia silnej oferty turystycznej.

Do problemów, jakie sformułowano, zaliczyć można: brak wyraźnego wizerunku regionu jako regionu turystycznego, co łączy się z przekonaniem o jego niskiej atrakcyjności i brakiem oferty dla odwiedzających. Walka z przekonaniami jest bardzo trudna, a zmiany w tym zakresie wymagają długiego czasu. Drugim ważnym problemem, jest brak atrakcyjnego produktu turystycznego, który niewątpliwie mógłby pomóc w zmianie postrzegania województwa. Brak również polityki i strategii rozwoju turystyki informacyjno-promocyjnej, a tak-

że monitoringu rynku, który dostarczałby niezbędnych informacji pomagając tym samym w planowaniu działań. Na rynku odnotowano również niewystarczającą liczbę wykwalifikowanych pracowników. Łączy się to bezpośrednio z brakiem oferty edukacyjnej dla kadr lub nieodpowiednimi programami kształcenia. Brak również zróżnicowanej infrastruktury turystycznej. Przykładem może być niedostatek hoteli o wysokim standardzie, jak i miejsc noclegowych klasy ekonomicznej. Stwierdzono również brak współpracy między podmiotami rynku turystycznego i władzami województwa. Stworzenie platformy porozumienia i wymiany informacji jest niezbędne do prowadzenia właściwej polityki działań. Problemy te, zdiagnozowane przed rokiem 2007, czyli prawie 10 lat wcześniej, są sukcesywnie rozwiązywane. Dobrym przykładem jest powstanie wielu nowych hoteli o zróżnicowanym standardzie, czy prace związane z powstaniem kolei aglomeracyjnej oraz z rozbudową ścieżek rowerowych i powstaniem roweru miejskiego, jako ekologicznego, alternatywnego środka transportu miejskiego.

Rysunek 1. Cele turystyczne regionu łódzkiego

Źródło: Program Rozwoju Turystyki w Województwie Łódzkim na lata 2007–2020.

W wyniku zdiagnozowanych problemów przyjęto cel nadrzędny, którym było wykreowanie atrakcyjnego turystycznie wizerunku regionu przez realizację szeregu działań promocyjno-inwestycyjno-organizacyjnych (Urząd Marszał-

kowski Województwa Łódzkiego, 2007)⁷. Określono również 4 możliwe do realizacji kierunki strategiczne rozwoju (film-moda-komiks, sport-turystyka-integracja – oferta dla kobiet, latarnie turystyczne regionu czyli silne produkty turystyczne związane z tożsamością historyczną, przyjazny sposób podróżowania) oraz 4 obszary priorytetowe (rys. 1). Wskazane kierunki mają wpływ na proponowane i składane projekty np. kino plenerowe, powstanie ścieżek dla biegaczy, ścieżek rowerowych, łódzki szlak turystyki konnej.

Podsumowanie

Rozwój zrównoważony stał się obowiązującym. Na mocy międzynarodowych programów i porozumień wszystkie kraje są zobowiązane do podejmowania działań na rzecz ochrony środowiska i zachowania równowagi w wykorzystywaniu zasobów naturalnych. Jedną z dziedzin, która jest ściśle związana ze środowiskiem naturalnym, jak i kulturowym jest działalność turystyczna, która powinna sprzyjać funkcjonowaniu człowieka w harmonii z przyrodą, zbliżać różnorodne narodowości i odbywać się w sposób zintegrowany z planowaniem na różnych szczeblach gospodarki. Wyznaczanie celów strategicznych i kierunków rozwoju należy do strategii i programów opracowywanych na poziomie międzynarodowym, krajowym oraz wojewódzkim. Do dokumentów długofalowych, strategicznych kształtujących politykę turystyczną na poziomie województw należą strategie rozwoju turystyki. Głównym zadaniem takich programów jest wskazanie kierunku działań do zrealizowania by doprowadzić do rozwiązania istotnych problemów regionu oraz ułatwić pozyskiwanie źródeł finansowania dla planowanych przedsięwzięć. Rola przepisów prawnych oraz strategii i programów, wspierana przez władze równego poziomu prowadzi do stworzenia turystyki bardziej przyjaznej środowisku, oraz dostarcza narzędzi do prowadzenia działań zmieniających turystykę w zrównoważoną.

Bibliografia

Blamey, R. (2001). Principles of ecotourism. W: D. Weaver (red.), The encyclopedia of ecotourism. New York: Cabi Publishing, s. 5.

⁷ Program Rozwoju Turystyki w Województwie Łódzkim na lata 2007–2020, https://bip.lodzkie.pl/files/programy/Program_rozwoju_turystyki_I.pdf.

- Góra, M. (2013). Środowisko życia człowieka i jego rozwój w kontekście politycznym i ekologicznym. *Studia Socialia Cracoviensia* 5, 1(8), 159–170.
- Hadzik, A., Hadzik, A. (2008). Wybrane aspekty turystyki zrównoważonej na wiejskich obszarach uzdrowiskowych, 2/2008, PAN, Oddz. w Krakowie, 287–296, Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi.
- <http://ozkultura.pl/node/1178> (2016).
- http://zneiz.pb.edu.pl/data/magazine/article/157/pl/2.2_panfiluk.pdf (2016).
- Kowalczyk, M. (2011). Wskaźniki zrównoważonego rozwoju turystyki. *Człowiek i Środowisko* 35(3–4), 35–50.
- Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers. (2005). UNEP and UNWTO, 11–12.
- Nieżgoda, A. (2006). Obszar recepcji turystycznej w warunkach rozwoju zrównoważonego, *Prace habilitacyjne* 24. Poznań; AE.
- Program Rozwoju Turystyki do 2020 roku, Warszawa, marzec 2015 r.
- Program Rozwoju Turystyki w Województwie Łódzkim na lata 2007–2020. (2016). Pobrano z: https://bip.lodzkie.pl/files/programy/Program_rozwoju_turystyki_I.pdf.
- Strategia Europa 2020, Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu. Pobrano z: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf.
- Strategia Europa 2020. Pobrano z: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf.
- Swarbrooke, J. (1999). *Sustainable Tourism Management*. CABI Publishing.
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. DzU 2001, nr 62, poz. 627, Pobrano z: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20010620627> (2016).
- Wskaźniki zrównoważonego rozwoju Polski. (2011). Katowice: GUS w Katowicach. www.access.zgwrp.org.pl/materialy/dokumenty/StrategiaZrownawazonegoRozwojuPolski/index1.html (2016).
- www.eduteka.pl/doc/raport-u-thanta-czlowiek-i-jego-srodowisko (2016).
- www.msz.gov.pl/pl/c/MOBILE/polityka_zagraniczna/baltyk/strategia/czym_jest_strategia/ (2016).
- Zaręba, D. (2000). *Ekoturystyka. Wyzwania i Nadzieje*. Warszawa; PWN.

Steps towards the sustainable tourism development

Summary

The concept of sustainable development has emerged as a response to the destruction and pollution of the environment in the 70 twentieth of XX century. The paper presents the documents – usually taking the form of strategies (regional or thematic) at the